

Kazimierz Mrozowicz

Pielgrzymowanie jako typ zachowania się celowego : (w świetle badań systemu wartości)

Ekonomiczne Problemy Usług nr 65, 151-167

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAZIMIERZ MROZOWICZ

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

**PIELGRZYMOWANIE JAKO TYP ZACHOWANIA SIĘ CELOWEGO
(W ŚWIETLE BADAŃ SYSTEMU WARTOŚCI)**

Wstęp

W niniejszym artykule zaprezentowano oryginalną i autorską *Teorię fideistyczno-epistemologicznego agregatu postawy peregrynacyjnej*. W dalszej części opracowania teoria ta zostanie wyłożona w wymiarze terminologiczno-semantycznym, metodologicznym, merytoryczno-teoretycznym oraz empirycznym.

Pielgrzymowanie jako odmiana aktywności człowieka oraz grupy nie jest zjawiskiem kontrowersyjnym, bo powszechność jego występowania oraz powstała na jego fideistycznym gruncie tradycja sprawiają, że w praktyce gospodarczej i teorii naukowej motywacyjne źródła peregrynacji wydają się być dostatecznie dobrze udokumentowane. Czym jednak faktycznie jest owa aktywność? Czy danym zachowaniem celowym, czy może zgeneralizowaną postawą albo też czynnością religijną? A może jest ona wypadkową wymienionych czynników? Na tego typu pytania nie znaleziono dotychczas zadowalającej odpowiedzi, stąd też zapelnienie tego rodzaju luki dyskursywnej, poznawczej oraz praktycznej stało się inspiracją dla podjęcia powołanej problematyki badawczej.

W artykule podjęto próbę przedstawienia pielgrzymowania jako typu zachowania celowego człowieka i jego specyficznej aktywacji motywacyjnej, uruchamiającej poznawcze oraz fizyczne mechanizmy peregrynacji personalnej i grupowej. Działania tego typu alokują problem badań w obszarze teorii zachowań organizacyjnych oraz teorii organizacji. Aplikacje pragmatyczne dla gospodarki turystycznej przedstawiają się w możliwości korzystania przez nią z uzyskanych danych w procesie innowacyjnego kreowania produktu turystycznego, adresowania produktu

turystycznego do optymalnie wyselekcjonowanego segmentu rynku, rozwijania niszowych rynków (pielgrzymek: dziękczynnych, pokutnych, medytacyjnych) czy podniesienia konkurencyjności poprzez konwersję preferencji turystycznych na innowacyjne jej formy etc.

1. Aktywność turystyczna jednostki jako forma zachowania się celowego

Zachowania organizacyjne, jak też odtwarzanie (odgrywanie, pełnienie) roli społecznej wspomagają realizację zadań wynikających z pełnionej roli poprzez adekwatne do ich treści zachowania celowe jednostki. Są naoczną (jawną, materialną) egzemplifikacją aktywności poznawczej i wyznaczają wymiar oraz kryteria kontroli i oceny działań człowieka. Poniżej zaproponowano model struktury roli społecznej „podmiotu podróżującego” (pielgrzyma, turysty). Kryterium pojęcia i encji w tym przypadku jest proces migracji (model przedstawiony na rysunku 1 jest parafrazą koncepcji struktury roli pióra Stanisława Niecińskiego¹).

Struktura roli społecznej podmiotu podróżującego (turysty-pielgrzyma)									
Definiowane pojęcia podrzędne w stosunku do pojęcia roli	Wymiar obiektywny Przepis roli (obiektywistyczna dymensja roli)				Wymiar behawioralny Role pełnione (grane)	Wymiar subiektywny Rola odgrywana w intelekcie (subiektywna dymensja roli)			
	Modelowej	Zalecanej		Wynikłej z konieczności		Percepcja roli	Ocena roli	Wizja roli	Indywidualny program działania w roli
		centralnie	lokalnie						
Ogólne cechy definiowanych pojęć	Opisy epizodów czynności łącznie ze społeczno-kulturowymi regułami ich oceny (np. styl zachowania się podczas podróży, pielgrzymki)				Epizody czynności, których elementem jest jawne zachowanie jednostki	Psychiczne odzwierciedlenie epizodów zachowania w roli (refleksja nad relacją wobec Boga, samoocena moralna)			
Definicja	Rola społeczna: zespół epizodów czynności wyrażających uczestnictwo jednostki zajmującej określone miejsce w podukładzie struktur społecznych w realizacji obiektywnych wartości grupy								

Rys. 1. Wymiary i elementy strukturalne roli społecznej podmiotu podróżującego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Nieciński, op.cit.

¹ S. Nieciński, *Aksjologiczne i psychospołeczne aspekty społecznej roli nauczyciela – wychowawcy*, „Nowa Szkoła” 1979, nr 11.

Turysta jako przykład roli społecznej niejako „objawia się” (materializuje, staje się) w swoim czynie. Czynność konstituuje ten byt w wymiarach jednostkowej, grupowej (turyści), organizacyjnej (organizacje turystyczne) i społeczno-ekonomicznej (turystyka, gospodarka turystyczna). Analogicznie ukształtowane są wymiary roli społecznej pielgrzyma².

W uznawanej za klasyczną teorii Tadeusza Tomaszewskiego zachowanie człowieka zależy z jednej strony od tego, jak ukształtowana jest jego osobowość, z drugiej natomiast – od natury działających nań bodźców klasyfikowanych i selekcyjowanych przezeń w związku z realizacją określonego zadania i charakterem informacji na temat uzyskanego wyniku³.

Zgodnie z przytaczaną koncepcją, jednostka stawia przed sobą zadania, które odpowiadają zarówno jej potrzebom, jak i możliwościom. Potrzeby są pierwotnym podłożem zachowania, natomiast zadanie jest wobec nich wtórne, ponieważ ukierunkowane jest ono na zaspokojenie określonej potrzeby. Końcowy wynik zachowania jednostki zdeterminowany zostaje jej aktualnymi możliwościami oraz charakterystyką sytuacji, w której ma ono miejsce. Niektóre z sytuacji są korzystne, co sprzyja zaspokojeniu danej potrzeby, inne zaś nie, a to sprawia, że zachowanie nie przynosi jednostce pożądanego rezultatu. Należy wziąć pod uwagę także i to, że sytuacje tworzą ciąg zdarzeń, w promieniu których następuje urzeczywistnienie realizowanego przez jednostkę zadania. Ukierunkowują one ostatecznie dalszy przebieg jego aktywności na osiągnięcie wyznaczonego w zadaniu danego stanu końcowego (celu), czyli wpływają na rezultat podjętej przezeń aktywności – stają się istotą zachowania się celowego jednostki. Czynnikiem odróżniającym turystę i pielgrzyma staje się zatem specyficzny katalog zadań (*sacrum vs profanum*), realizowanych jednakże w homogenicznych warunkach podróży odbywanej w przestrzeni społeczno-ekonomicznej, co sprawia, że naoczny (fizyczny) wymiar odgrywanych ról ujednolica je, synchronizuje i utożsamia.

Jak powszechnie wiadomo, turystyka jest „ogółem czynności osób (zachowań celowych), które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, służbowych i innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, których głównym celem jest aktywność zarobkowa wynagradzana w odwiedzanej miejscowości”⁴. Nie sposób nie zauważyć, że podróżowaniu każdorazowo towarzyszy jakiś jego cel, który realizowany jest w ramach

² O rolach społecznych w ujęciu teoretycznym pisali: S. Mika, *Wstęp do psychologii społecznej*, Warszawa 1975; K. Mrozowicz, *Formalizacja ról społeczno-zawodowych (na przykładzie ratowników GOPR)*, „Przegląd Organizacji” 2010, nr 10. Natomiast o treści roli pielgrzyma pisał S. Nieciński, op.cit.

³ T. Tomaszewski, *Aktywność człowieka*, w: *Psychologia jako nauka o człowieku*, red. M. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski, Warszawa 1966, s. 197–252.

⁴ A. Maron, *Turysta a pielgrzym – różnice motywacji poznawczej*, w: *Turystyka religijna*, red. Z. Kropiewski, A. Panasiuk, Szczecin 2010, s. 69–76.

psychofizycznej, emocjonalnej i intelektualnej aktywności człowieka. Podróżowanie jako czynność konstytuuje więc specyficzną postawę podróżną, która ze względu na jej podmiot towarzyszy na zasadzie *sine qua non* podróżnemu niezależnie od fenomenologicznego (typ i rodzaj turystyki) i typowego celu podróżowania. Czynność podróżowania, jakkolwiek różnorodnie zaktywowana czynnikiem akceleracyjnym, sprawia, że znajdujący się w takiej sytuacji i stanie podmiot staje się turystą. Zachowanie się celowe jest czynnikiem sprawczym (*modus operandi*) zakresu semantycznego i ontycznego pojęcia turysta-podróżnik. Cechą podmiotowo rozumianej podróży stają się więc:

- intelektualnie i racjonalnie zorientowana aktywność poznawcza i psychomotoryczna,
- teleologiczne intencje podmiotu (podróżującego),
- indywidualistycznie (podmiotowo) postrzegana i oceniana użyteczność (użyteczność),
- personalistyczna prakseologia działania (sprawność i skuteczność czynów),
- behawioralny (forma i treść czynu) oraz społeczny (interakcje społeczne, środowisko, kultura) kontekst zachowania się celowego (komplementarność ról, sprzeczność ról).

2. Pielgrzymowanie jako typ turystyki religijnej

Jak słusznie zauważył Armin Mikos von Rohrscheidt, turystyka pielgrzymkowo-religijna jest odmianą turystyki kulturowej⁵, gdyż istotą jej uwarunkowań jest poznawczo zorientowana jednostka, kierująca się w swych działaniach praktycznych, decyzyjnych oraz społecznych celowością, ekonomicznością, użytecznością i szerokim kontekstem społeczno-kulturowym.

Nie wdając się w terminologiczne i definicyjne polemiki z zakresu wzajemnych zależności pomiędzy pielgrzymowaniem a turystyką religijną, które w znakomity i zarazem zrozumiały sposób wyłożył Antoni Jackowski⁶, dla potrzeb niniejszego artykułu przyjęto za właściwe nieodróżnianie form migracji religijnych oraz turystycznych jako odmian podróży, bazujących wszak na tożsamej infrastrukturze turystycznej. Argumenty na rzecz odmienności motywacyjnej podjętej podróży i zachowania się celowego w destynacji turystycznej (religijnej, pielgrzymiej) jako czynników dychotomicznych oraz antytezowych są nie dość precyzyjnie udokumentowane teoretycznie, metodycznie oraz empirycznie, by pielgrzymowania nie

⁵ A. Mikos von Rohrscheidt, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, KMB Druk, Gniezno 2008.

⁶ A. Jackowski, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie*, w: *Turystyka religijna*, op.cit., s. 17–31.

uznać za odmianę turystyki religijnej⁷. Toczący się spór ma charakter dywagacji semantycznych i jest jałowy, bo w jego rezultacie nie wypracowano metody i teorii, która godziłaby strony konfliktu, wysuwające na rzecz obrony swego stanowiska argumenty bynajmniej nie pozbawione racji.

Dla uporządkowania rodzących się dylematów (których autor nie zamierza ani jątrzyć ani rozwiązywać) przyjęto założenie o racjonalnej postawie jednostki wobec Boga (i wiary), którego transcendentny byt umysł ludzki poznaje nie tylko w drodze nadprzyrodzonej łaski oraz iluminacji, czy zakłada w ramach ekonomicznego rachunku, jak chcieliby pozytywiści, ale także implikuje jego istnienie w wyniku dedukcji poznawczej i syntezy intelektualnej. Wydaje się, że czynnik fideistyczno-epistemologiczny (postawa wiary i wiedzy) zachowania się celowego jednostki podejmującej podróż turystyczną jest źródłem obu teoretycznie oraz „laboratoryjnie” zantagonizowanych form i traci wówczas na znaczeniu ortodoksyjne (realnie nie możliwe) i niestety mało wyraziste odróżnienie motywacji o cechach turystycznych oraz pielgrzymich⁸. Absurdem jest przeciwstawianie motywacji oraz postaw turystycznych i pielgrzymich skoro nie do końca zdefiniowano sam przedmiot kontrowersji⁹. Czyż nie sensowniej w duchu racjonalnego pragmatyzmu uznać samą podróż, jak też czynności podejmowane w jej ramach łącznie z zaspokojeniem potrzeb, dla jakich w ogóle ma ona miejsce, za rodzaj zachowań organizacyjnych, których różnorodność jest tak duża, że łatwo w tej kategorii pomieścić nieskończoną gammę zachowań człowieka? Unika się w ten sposób niepotrzebnych roztrząsań, które przesłaniają prawdziwy sens i rolę nauki, stawiania właściwych pytań i inspirowania do coraz bliższych prawdzie odpowiedzi.

W konkluzji przyjmie się zatem, że pielgrzymowanie jako ukierunkowane na realizację określonego celu działanie podmiotu jest odmianą zachowania się celowego, a jako jego typ jest ingredientem (składową) ogólniejszego (pojemniejszego pojęciowo) konstruktu **postawy peregrynacyjnej** wyrażającej się specyficzną wiedzą (nie tylko teologiczną czy pastoralną, a wręcz przede wszystkim wiedzą ekonomiczną, psychologiczną, turystyczną etc.), emocjami (nie tylko na poziomie ekstazy wizji, kontemplacji bóstwa, medytacyjnych wzruszeń czy uniesień na granicy świadomości, jak widzieliby je ortodoksi (!), ale raczej przeżyć o znacznie mniejszym nasileniu, jakie w skali umiarkowanej stale towarzyszą podróży i często wykluczają w ludzkim trudzie znoszonych przeszkód obecność uczuć i doznań czysto duchowych), a także zachowaniami, które zdeterminowane zostają wynikającymi z czynności intelektualnych (wiedza, pamięć, myślenie, wartościowanie etc.) i przeżyć emocjonalnych (przyjemność, przykrość) celami ludzkiego działania

⁷ E. Mazur, *Geografia turystyczna*, Szczecin 2003, s. 35.

⁸ A. Maron, *Turysta a pielgrzym – różnice motywacji poznawczej*, w: *Turystyka religijna*, op.cit., s. 73.

⁹ A. Wilkońska, *Turystyka religijna – między sacrum i profanum*, w: *Turystyka religijna*, op.cit. s. 60–68.

(poznanie, doznanie). Sens tych uogólnionych działań zawarty zostaje w zadaniowo zorientowanym zachowaniu się celowym jednostki, którego treść zmienia się wraz ze stałą konwersją odgrywanych ról. Cel sam w sobie bywa wartością, albo też jest osiąganym za sprawą realizowanych zadań o subiektywnie postrzeganym poziomie wartości, co w podmiocie rodzi pojawianie się określonych emocji.

3. Przekonania preskryptywne jako detektor zachowań turystycznych

Jeżeli zapragnęłoby się jednoznacznej kategoryzacji hierarchii procesów poznawczych, stanęłoby się przed dylematem przypominającym rozwiązanie węzła gordyjskiego. Nie mając tak odważnych ambicji, w opracowaniu skupiono uwagę na ewidentnej współzależności elementów systemu poznawczego człowieka. Janusz Reykowski w ubiegłym stuleciu klasycznie dowiódł, że regulacją i integracją czynności człowieka steruje cybernetycznie ukształtowany system osobowości, którego składową są nastawienia czynnościowe, nastawienie poznawcze oraz role społeczne i wyrażane za ich pośrednictwem wartości¹⁰. Nie odbiega to od perfekcyjnie ujmującej byt organizacyjny ogólnej teorii systemu Ludwika von Bertalanffy¹¹.

W naukach społecznych obecnych jest wiele koncepcji, które w rozmaity i specyficzny dla siebie sposób ujmują zagadnienia związane z pojęciem wartości. Warto zaadoptować niektóre z nich na grunt nauk o zarządzaniu, ekonomii i teorii turystyki.

W ujęciu socjologicznym wartości to: „zjawiska ze sfery świadomości, dla których swoiste jest współwystępowanie komponentów poznawczego, emocjonalnego oraz normatywnego. Elementem konstytuującym wartość jest przekonanie o tym, że dany przedmiot, stan rzeczy lub sposób działania jest właściwym, akceptowanym społecznie obiektem pragnień i dążeń ludzkich”¹².

W koncepcjach psychologicznych zaś wartość rozumiana jest jako: „preferencja stanów rzeczy lub sposobów postępowania, wyrażana we względnie stałych ogólnych przekonaniach, ściśle związana z systemem poznawczym, (...) świadoma, łatwo werbalizowana (wysławiana, przyp. aut.), transcendentna wobec konkretnych sytuacji”¹³.

Przywołane przykłady ujęć wyraźnie wskazują, że w definicjach socjologicznych akcentuje się raczej instytucjonalizację wartości i stopień ich akceptacji przez grupy społeczne, natomiast w przypadku teorii psychologicznych kładzie się nacisk

¹⁰ J. Reykowski, *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności*, w: *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa 1995.

¹¹ L. von Bertalanffy, *Ogólna teoria systemów*, Warszawa 1985.

¹² M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*, Warszawa 1980.

¹³ A. Zalewska, *System wartościowania w zależności od wieku i reaktywności*, „Przegląd Psychologiczny” 1996, nr 3.

na aspekt emocjonalny (przeżywanie wartości) oraz też poznawczo-behawioralny przejawiający się w organizacji i aplikacji wiedzy jednostki, zgodnie z którą podejmuje ona decyzje o wyborze alternatyw swojego zachowania. Turystyka i pielgrzymka są alternatywami procesu decyzyjnego, w ramach którego dyspozytor dokonał wyboru w zakresie redukcji panujących w nim napięć psychosomatycznych.

Spośród różnorodnych koncepcji wartości, w opracowaniu zdecydowano się przyjąć uznaną w świecie nauki teorię Miltona Rokeacha¹⁴. Ujmuje ona wartości w system, wyodrębniając w nim dwa podsystemy: wartości ostatecznych oraz instrumentalnych. Założenia teoretyczne koncepcji Rokeacha i standaryzacja wyników badań umożliwiają empiryczną weryfikację systemu wartości.

W teorii wartości Rokeacha osobowość jest systemem przekonań człowieka składającym się z trudnej do określenia liczby elementarnych twierdzeń przezeń akceptowanych oraz dających się poprzedzić zwrotem: „Jestem przekonany, że...”. Przekonanie stanowi informację (zorganizowaną wiedzę), jaką posiada dana osoba o określonym obiekcie. Łączy (kojarzy, identyfikuje) ona obiekt (przedmiot poznania, rzecz poznawaną) z pewną określoną cechą, np.: „Bezpieczeństwo rodziny (obiekt) godne jest najwyższego poświęcenia (atrybut)”. Atrybucja, jaką zastosowano w powyższym przykładzie, ma prawo w wielu przypadkach wyglądać zgoła odwrotnie. Jakkolwiek atrybuty różniłyby się treścią (znaczeniem, sensem), zawsze zawierałyby określone nastawienia nosiciela postawy. Warto dodać, że w polskiej myśli psychologicznej przekonania są elementem postawy¹⁵, a także w ukształtowanej postaci wchodzi w strukturę osobowości. Można zatem na ich podstawie wnioskować o cenionych przez jednostkę wartościach, na które składają się informacje, jakie posiada ona na temat określonego obiektu, kojarząc ów obiekt z pewną określoną cechą¹⁶.

Rokeach wyróżnia trzy rodzaje przekonań:

- deskryptywne (egzystencjalne), które dają się oceniać w kategoriach prawdy lub fałszu (czynnik ontyczny, jest lub nie jest);
- ewaluatywne, które orzekają o przedmiocie przekonania, że jest dobry lub zły (czynnik etyczny);

¹⁴ M. Rokeach, *The nature of human values*, „The Free Press”, New York 1973; M. Rokeach, *The organization and modification of beliefs*, w: *Current perspectives in social psychology*, red. E.P. Hollander, R.G. Hunt, Oxford University Press, New York 1971; M. Rokeach, *Value theory and communication research: review and commentary*, w: *Communication Yearbook*, red. D. Nomm, New Brunswick 1979.

¹⁵ S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973.

¹⁶ P. Brzozowski, *Polska wersja testu wartości Miltona Rokeacha i jej teoretyczne podstawy*, „Przegląd Psychologiczny” 1986, nr 3; P. Brzozowski, *Skala Wartości – polska adaptacja Value Survey Milton Rokeacha. Podręcznik*, Lublin 1989; P. Brzozowski, *Problemy pomiaru wartości*, „Studia Psychologiczne”, nr 1/2, s. 114–123.

- preskryptywne i proskryptywne, które nakazują i zakazują (czynnik normatywny); określają przedmiot przekonania jako pożądany lub niepożądany.

Przekonania preskryptywne są właściwą kategorią wartości, a jak pisze Rokeach: „wartość jest trwałym przekonaniem, że określony sposób postępowania lub ostateczny stan rzeczy egzystencji jest osobiście lub społecznie preferowany wobec alternatywnego sposobu postępowania lub ostatecznego stanu egzystencji”¹⁷. W powoływanej teorii dwufazowość (dychotomia) przekonań preskryptywnych (wartości) wyrażona została koncepcją wartości ostatecznych (pryncypiów, fundamentalnych zasad) i instrumentalnych (instrumentariów działania, metodyki operacji).

Zgodnie z teorią Rokeacha, wartości tworzą hierarchiczny system, który jest: „trwałą organizacją przekonań o preferowanych sposobach postępowania lub ostatecznych stanach egzystencji, uporządkowanych według względnej ważności”¹⁸. Transpozycja jednych wartości względem innych (uporządkowanie hierarchiczne) powoduje kształtowanie się struktury systemu charakterystycznego dla danej jednostki. Pewne wartości zajmą w nim trwałą i centralną pozycję, inne zaś – uznane za mało istotne – zostaną odrzucone na peryferie. Na tej podstawie możliwa staje się klasyfikacja wartości według stopnia ich doniosłości aksjologicznej i użytecznej dla danej jednostki. Położenie określonych przekonań w systemie, stopień ich centralizacji, lateralizacji lub marginalizacji decydują o podatności na zmiany ich położenia. Im położenie bardziej centralne, tym trudniej zmienić dane przekonanie. Jednak gdy dochodzi do zmiany lokalizacji wartości leżącej centralnie w systemie, powoduje to głębokie reperkusje w całej sferze poznawczej osobowości jednostki (kryzys wartości, załamanie psychiczne). Ewolucja trudnych do reorganizacji wartości przejawia się w postawach, a tym samym w zachowaniach człowieka. Wartość jest akceleratorem zachowania wyznaczającym jego kierunek („do-od” obiektu przekonań), treść (afirmacja-negacja lub ambiwalencja-neutralność) oraz nasilenie (stopień motywacji zachowania, wysoka-niska).

Wspomniano wcześniej, że w strukturze wartości Rokeach rozróżnia **wartości ostateczne** oraz **instrumentalne**.

Wartości ostateczne to najważniejsze, ponadsytuacyjne cele ludzkiego życia, do których zostały zaliczone: bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo rodziny, dojrzała miłość, dostatnie życie, mądrość, poczucie dokonania, poczucie własnej godności, pokój na świecie, prawdziwa przyjaźń, przyjemność, równowaga wewnętrzna, równość, szczęście, świat piękna, uznanie społeczne, wolność, zbawienie oraz życie pełne wrażeń.

Wartości instrumentalne dotyczą ogólnych sposobów postępowania, mają charakter środków do realizacji wartości ostatecznych i występują w formie przy-

¹⁷ M. Rokeach, *The nature...*, op.cit., s. 5.

¹⁸ Ibidem.

miotników: ambitny, intelektualista, czysty, kochający, logiczny, niezależny, obdarzony wyobraźnią, odpowiedzialny, odważny, opanowany, o szerokich horyzontach, pogodny, pomocny posłuszny, uczciwy, uprzejmy, uzdolniony oraz wybaczący.

4. Postawa i motywacja – obszary egzemplifikacji wartości

Dla potrzeb niniejszego dyskursu zdecydowano się przybliżyć (w kompendialnym zarysie) czynniki kształtujące zachowania celowe, ujmując proces i zjawisko motywacji oraz postaw.

Jak zauważył Janusz Reykowski, proces motywacyjny jest specyficzną strategią regulacji czynności aktywowanych, a także podjętych w odpowiedzi na określony sygnał czy bodziec informacyjny (np. wartość). Steruje on poczynaniami jednostki ku realizacji zamierzonego wyniku¹⁹. Wynikiem owym może stać się zmiana zewnętrznego stanu rzeczy (np. podróż), oddziaływanie na szeroko pojęte środowisko zewnętrzne (np. pielgrzymowanie), zmiana własnego położenia zarówno w sensie motorycznym, jak też w znaczeniu społecznym (np. udział w pielgrzymce) czy psychicznym, która zachodzi w samej jednostce (np. modlitwa, kontemplacja, ofiarowanie, nawrócenie etc.).

Postawa wyraża stałą skłonność do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowywania się podmiotu do przedmiotu²⁰. Kluczowego znaczenia dla procesu zdefiniowania kontinuum ustosunkowywania się podmiotu do przedmiotu postawy (ekstrema: maksimum – minimum) nabiera jej znak i natężenie²¹, a także wymieniane przez niektórych autorów: ważność, funkcja, zakres i złożoność postaw²².

Rekapitulując tezy, postawy stanowią ogół względnie trwałych dyspozycji oraz sposobów emocjonalnego reagowania na określony przedmiot (osoba, zdarzenie, stan rzeczy, przedmiot, idea, wartości)²³. Procesowi temu towarzyszy względnie stałe przekonanie o własnościach przedmiotu oraz relatywnie stabilna gotowość do zachowania się wobec niego. Ową dyspozycję jednostki do przedmiotu postawy daje się ująć w triumwirat komponentów: poznawczego, emocjonalnego i behawioralnego jako tzw. **postawy doskonale racjonalnej**. Wynika z niego, że nie tylko mechanizm kształtowania się oraz istnienia postawy zdeterminowany jest w znacznym stopniu przez element gnostyczny – tzn. przekonania jednostki na temat określonego przedmiotu (np. przekonań na temat pielgrzymowania) – ale także beha-

¹⁹ J. Reykowski, *Osobowość...*, op.cit.

²⁰ B. Wojciszke, *Relacje interpersonalne*, w: *Psychologia. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, red. J. Strelau, Gdańsk 2002.

²¹ S. Nowak, *Pojęcie...*, op.cit.

²² T. Mądrzycki, *Psychologia kształtowania się postaw*, Warszawa 1970.

²³ S. Nowak, *Pojęcie...*, op.cit.

wioralne konsekwencje wiedzy i emocji wyrażane w postaci zachowań celowych. Gdzie poszukiwać zmaterializowanych korelatów motywacji i postaw, jak nie w realnym działaniu jednostki – w pełnionej przezeń roli społecznej?

Rola społeczna – wymiar egzemplifikacji aksjologicznie zorientowanych zachowań

Powszechnie przyjmuje się, iż w przepisie pełnienia konkretnych ról społecznych zawarte są społeczne oczekiwania wobec ich odtwórców²⁴. Oczekiwania te są rezultatem doświadczeń ubiegłych pokoleń – bieżąco uaktualnianych i modyfikowanych przez społeczności, na rzecz których odtwórca danej roli działa (zob. rysunek 1).

Model teoretyczny postawy peregrynacyjnej

W strukturze postawy peregrynacyjnej wyodrębniono zgodnie z paradygmatem struktury postawy doskonale racjonalnej trzy komponenty: wiedzę (czynnik gnostyczny), uczucia (czynnik emocjonalny) i zachowanie się (czynnik behawioralny). Model teoretyczny zawiera charakterystykę elementów składowych postawy wobec pielgrzymowania. Postawa tego typu ma znak „+” (dodatni – wartość dodatnia, postawa pozytywna) i silne natężenie, co oznacza, że jej nosiciel (dysponent) jest przekonany o wysokich walorach pielgrzymowania. Założenie to samo w sobie implikuje wysoką wartość, jaką podmiot przypisuje wierze w Boga, stąd też tezy o postawie podmiotu wobec Boga (skądinąd brzmiące nieco infantylnie) stają się zbędne. Istotną rolę posiada natomiast czynnik gnostyczny, związany z motywacją poznawczą (zglobianie wiedzy religijnej, pastoralnej, teologicznej i jej artefaktów kulturowych, jak też agregacja wiedzy krajoznawczej, zdobywanej w efekcie podróży i zwiedzania).

W modelu zaprezentowanym na rysunku 2 wyeliminowano lakoniczne opisy czynności, które towarzyszą podróży turystycznej, gdyż są one powszechnie dostępne w doświadczeniu i znane, a tym samym zbędne dla szczegółowych analiz (!) (rys. 2).

²⁴ S. Nowak, *Pojęcie...*, op.cit.; S. Mika, *Wstęp do psychologii społecznej*, Warszawa 1975; S. Mika, *Psychologia społeczna dla nauczycieli*, Warszawa 1987; S. Mika, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1987; W. Szewczuk, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985; A. Bańka, *Psychologia organizacji*, w: *Psychologia. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, red. J. Strelau, Gdańsk 2002.

Wymiar postawy	Treść dymensji
Dymensja epistemiczno-agnostyczna	Wiara, wiedza, refleksja, kontemplacja – stan oraz ewolucja zasobów danych, informacji i wiedzy: <ul style="list-style-type: none"> ➤ wiara w Boga, teologiczne korelaty wiary ➤ uznanie dla życia rodzinnego ➤ dojrzałość społeczna, dojrzała miłość ➤ allocentryczna relacja do innych
Dymensja emocjonalno-afektywna	Miłość, radość, szczęście, przyjemność – stabilne oraz sytuacyjne stany emocjonalne (np. zachwyty): <ul style="list-style-type: none"> ➤ przyjemność płynąca z poznawania ➤ doznanie szczęścia w wyniku pielgrzymowania ➤ poczucie spełnienia
Dymensja behawioralna	Artefakty psychomotoryczne (akt, czyn, czynność, działanie, działalność), których przedmiotem jest np. migracja (rozumiana jako podróż): <ul style="list-style-type: none"> ➤ modlitwa i kontemplacja ➤ zgłębianie wiedzy teologicznej ➤ poznawanie krajoznawcze, zwiedzanie

Rys. 2. Struktura i dymensja roli podmiotu podróżującego – postawa peregrynacyjna (model teoretyczny)

Źródło: opracowanie własne.

5. Metodyka badań własnych

W naszkicowanej perspektywie badawczej przyjęto przedstawioną poniżej konwencję metodologiczną z zakresu dziedziny nauk społecznych. Postanowiono skomponować analizę procesu badawczego w oparciu o dwufazowy model badań pilotażowych i właściwych.

We wstępnej fazie badań pilotażowych zastosowano metodę analizy krytycznej, kwerendę materiałów źródłowych (literatura przedmiotu), a także techniki empiryczne: obserwację oraz wywiad, w rezultacie których sformułowano problemy

badawcze, postawiono hipotezy, opracowano teoretyczny model czynnika (agregatu) fideistyczno-epistemologicznego, a także postawy peregrynacyjnej (rys. 2).

Logika założeń wyjściowych

W prezentowanym podejściu badawczym przyjęto kilka wyjściowych założeń, które pełnią rolę hipotez roboczych prezentowanego modelu badawczego, a wśród nich należy wymienić następujące tezy:

1. jeżeli zachowanie celowe jest składnikiem postawy (komponenta behawioralna), zaś wiedza (komponenta gnostyczna) i emocje (komponenta emocjonalna) kształtują postawy, to zachowanie celowe kształtowane jest oddziaływaniem procesów poznawczych (np. ocenianie, wartościowanie) i emocjonalnych (np. przypisywanie uczuć, przeżywanie wartości);
2. jeżeli postawa zbudowana jest z trzech komponentów (wiedzy, emocji i zachowań), zaś owe składniki determinują się wzajemnie, to zachowanie się jest rezultatem wpływu wiedzy i uczuć, innymi słowy wynikiem prezentowanej postawy (wobec określonego przedmiotu, obiektu, np. turystyki czy pielgrzymowania);
3. jeżeli zachowania celowe występują w rozmaitych postawach, zaś postawy kształtują się w odniesieniu do rozmaitych przedmiotów, to równie urozmaicona jest kategoria grupująca przeróżne typy zachowań (w tym pielgrzymowanie jako typ zachowań w ogóle);
4. jeżeli postawa składa się z czynników: wiedzy, emocji i zachowań znajdujących się w stanie koincydencji, to pielgrzymowanie jako zachowanie jest składową postawy;
5. pielgrzymowanie jako behawioralna egzemplifikacja procesów w sferze emocjonalnej (specyficzne obiekty uczuć i przeżycia emocjonalne) i kognitywistycznej (swoistej wiedzy) jest postawą peregrynacyjną (pielgrzymią), wyrażaną specyficznym systemem wiedzy, emocji i zachowań, których przedmiotem jest redukcja swoistych potrzeb wyższego rzędu (poznawczych, samorealizacji i transcendencji);
6. czynnikami konstytutywnymi postawy peregrynacyjnej są motywacja poznawcza oraz wiara w Boga. Uruchamiają i ukierunkowują one zachowania celowe pielgrzymy w ramach podejmowanej i odbywanej podróży turystycznej;
7. wyrazem postawy peregrynacyjnej w wymiarze aposteriorycznym (empirycznym) jest uznawany system przekonań preskryptywnych w postaci empirycznego rozkładu systemu wartości ostatecznych i instrumentalnych;
8. kompozycja systemu wartości jest czynnikiem akcelerującym pielgrzymowanie, nazywanym w pracy „agregatem fideistyczno-epistemologicznym”, który uruchamia i podtrzymuje zachowania celowe ukierunkowane na zaspokojenie danych potrzeb;

9. u podłoża spersonalizowanego pielgrzymowania znajdują się potrzeby samorealizacji: gnostyczne (poznanie, doświadczenie, przeżycie) i fideistyczne (modlitwa, ofiara, kontemplacja, medytacja i refleksja duchowa).

Pytania badawcze

Dotychczasowe rozważania teoretyczne i dyskursywne dotarły do tego punktu analizy naukowej, w której koniecznym wydaje się być zweryfikowanie panujących paradygmatów z realnym kształtowaniem się poddanych obserwacji zmiennych. Oto kilka wynikających z tego pytań badawczych:

1. Czy istnieje naukowe uzasadnianie tezy o związku przekonań, postaw oraz zachowań z kompozycją kształtowania się zindywidualizowanego systemu wartości? A jeśli tak, to jak można sformułować rodzaj zależności pomiędzy systemem wartości jednostki a cechami zachowań celowych, w tym pielgrzymowania i turystyki?
2. Czy istnieje zależność pomiędzy pielgrzymowaniem a prezentowanym systemem wartości? Które wartości odgrywają czołową rolę u osób pielgrzymujących?
3. W jaki sposób ukształtowany jest u pielgrzymów system wartości ostatecznych oraz instrumentalnych?
4. Czy istnieje specyficzny kompleks motywacyjno-aksjologiczny charakteryzujący osoby ceniące pielgrzymowanie? A jeśli tak, to czy istnieje racjonalne uzasadnienie dla pojęcia i encji „postawy peregrynacyjnej”?
5. Jakimi wiązkami zachowań, profilem wiedzy oraz emocji charakteryzuje się postawa preręgrynacyjna?

Grupa badana

W skład grupy badanej weszła 154 osobowa próba pobrana z populacji generalnej polskich studentów (celowo pobrana próba pochodziła z województw: śląskiego, małopolskiego, mazowieckiego, zachodniopomorskiego, podkarpackiego). Przyjęto założenie, iż poszukiwana zmienna – agregat fideistyczno-epistemologiczny – może zostać zarejestrowana w grupie prezentującej postawę peregrynacyjną, dlatego też dobór do próby był selektywny, a w jej skład weszły jedynie te osoby, które deklarowały udział w pielgrzymce, planowały taki udział, oceniały pozytywnie tego typu produkt turystyczny. Błędem logicznym *error fundamentalis* (błąd pierwszego założenia) byłoby poszukiwanie uwarunkowań tego typu zachowania się celowego u ateistów. W opracowaniu nie formułowano uogólnień dotyczących zachowań aktywowanych agregatem fideistyczno-epistemologicznym na wymiarze jego uniwersalności. Jak powiedziano wyżej, tego typu akceleracja dotyczy jedynie specyficznej grupy zachowań oraz swego segmentu rynku. Można zatem powiedzieć, że wzmiankowany czynnik odnosi się do osób pielgrzymujących i mających pozytywne zdanie na temat turystyki pielgrzymkowej.

Narzędzie badawcze

W wyniku przyjętej konwencji badawczej i podjętej problematyki badań zastosowano kwestionariusz pt. *Value Survey* autorstwa Milтона Rokeacha w polskim opracowaniu Piotra Brzozowskiego, znany pod nazwą *Skala Wartości* (SW)²⁵. Zgodnie z procedurą badań prowadzonych przy pomocy arkusza SW, respondenci zobowiązani byli każdemu z dwóch zestawów wartości (WO – wartości ostateczne, WI – wartości instrumentalne) przypisać rangę, jaką posiada w ich osobistej skali wartości, używając jednorazowo cyfr od 1 do 18. Zgodnie z tą zasadą rangowania, wartości najbardziej cenionej odpowiadała cyfra 1, a najmniej ocenianej – cyfra 18. W wyniku zsumowania pojedynczych obserwacji otrzymano grupową klasyfikację hierarchii wartości. Dla celów niniejszej pracy uznano za wystarczające dokonanie analizy wartości najbardziej oraz najmniej cenionych przez członków grupy badanej i kontrolnej. Za najbardziej cenione uznano wartości o kategoriach medialnych wektora zamkniętego 1–5, wartości o średnim stopniu istotności 6–11, zaś za najmniej cenione przyjęto uznać kategorie medialne w wektorze 12–18. Wartość zawierająca się w wymienionych przedziałach uznana zostaje za zlokalizowaną centralnie, lateralnie lub marginalnie. Niereprezentatywny rozkład medialny znajduje się poza przyjętymi „strefami dominacji” kategorii aksjologicznych. Arbitralność podejścia uzasadniona jest wewnętrzną strukturą testów i *opinio communis* (twierdzeniem powszechnie akceptowanym).

W ramach metod statystycznej operacjonalizacji danych zastosowano test mediany, a także dodatkowo analizę rozkładu median Kruskala-Wallisa oraz test par Wilconoxa (które *nota bene* nie wykazały statystycznych trendów w układzie zmiennych, dlatego zaniechano ich prezentacji).

6. Aksjologicznie zdeterminowane przyczyny pielgrzymowania

W rezultacie przeprowadzonych badań ankietowych uzyskano poniższy rozkład kategorii aksjologicznych (tabela 1).

Jak się okazuje, dominującymi wartościami ostatecznymi w opinii badanych są: bezpieczeństwo rodziny, zbawienie, równowaga wewnętrzna, dojrzała miłość i mądrość. Wartościami marginalnymi u członków grupy badanej są: uznanie społeczne, świat piękna, życie pełne wrażeń, równość i przyjemność.

²⁵ P. Brzozowski, *Skala Wartości...*, op.cit.

Tabela 1

Mediany wartości ostatecznych i instrumentalnych z rangami, uporządkowane według kolejności twierdzeń arkusza Skala Wartości M. Rokeacha

Rozkład wartości ostatecznych i instrumentalnych próby badawczej							
Lp.	Wartości ostateczne	Kategoria medialna	Ranga mediany	Lp.	Wartości instrumentalne	Kategoria medialna	Ranga mediany
1.	Bezpieczeństwo narodowe	8	6	1.	Ambitny	9	7
2.	Bezpieczeństwo rodziny	1	1	2.	Intelektualista	11	9
3.	Dojrzała miłość	4	3	3.	Czysty	12	10
4.	Dostatnie życie	11	10	4.	Kochający	2	2
5.	Mądrość	5	4	5.	Logiczny	9	7
6.	Poczucie dokonania	11	10	6.	Niezależny	11	9
7.	Poczucie godności	7	5	7.	Obdarzony wyobraźnią	10	8
8.	Pokój na świecie	8	6	8.	Odpowiedzialny	5	5
9.	Prawdziwa przyjaźń	8	6	9.	Odważny	9	7
10.	Przyjemność	12	11	10.	Opanowany	7	6
11.	Równowaga wewnętrzna	4	3	11.	O szerokich horyzontach	11	9
12.	Równość	12	11	12.	Pogodny	10	8
13.	Szczęście	9	7	13.	Pomocny	4	4
14.	Świat piękna	13	12	14.	Posłuszny	4	4
15.	Uznanie społeczne	14	13	15.	Uczciwy	1	1
16.	Wolność	8	5	16.	Uprzejmy	10	8
17.	Zbawienie	2	2	17.	Uzdolniony	13	11
18.	Życie pełne wrażeń	13	12	18.	Wybaczący	3	3

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli chodzi o analizę wartości instrumentalnych, to w jej świetle dominantami rozkładu są następujące wartości: uczciwy, kochający, wybaczący, posłuszny, pomocny i odpowiedzialny. Położenie marginalne zajmują zaś te wartości: uzdolniony, czysty, o szerokich horyzontach, niezależny oraz intelektualista. W efekcie badań uzyskano racjonalne przesłanki, aby móc stwierdzić, że cechy tzw. postawy peregrynacyjnej zawarte w modelu teoretycznym (rys. 1) zweryfikowane zostały pozytywnie.

7. Agregat fideistyczno-epistemologiczny postawy peregrynacyjnej

W spektrum przyjętych założeń apriorycznych, analizy krytycznej literatury przedmiotu, analizy empirycznej z zastosowaniem standaryzowanej metody badawczej oraz uzyskanych za jej pośrednictwem rezultatów badań, można twierdzić, że pewna grupa zachowań celowych stymulowana jest poprzez skumulowany czynnik poznawczy (wartości, motywacja i postawy) (rys. 3).

System agregacji postawy peregrynacyjnej	Empiryczna deskrypcja komponent postawy peregrynacyjnej
Akcelerator epistemiczno-gnostyczny	zbawienie, mądrość, bezpieczeństwo rodziny
Akcelerator emocjonalno-afektywny	równowaga wewnętrzna, dojrzała miłość
Efektor behawioralny	kochający, uczciwy, wybaczący, posłuszny, pomocny, odpowiedzialny

Rys. 3. Agregat fideistyczno-epistemologiczny postawy peregrynacyjnej (model empiryczny)

Źródło: opracowanie własne.

W powyższym zestawieniu graficznym przedstawiono elementy składowe systemu postawy peregrynacyjnej wraz z ich poznawczo-behawioralną treścią.

Podsumowanie

Konkludując, można stwierdzić, że postawa peregrynacyjna posiada niejako dwa wymiary:

1. dymensję gnostyczno-afektywną: wiedza, wiara i emocje;
2. dymensję behawioralną: pielgrzymowanie i zachowania pielgrzymie.

Postawa peregrynacyjna przejawiająca się w formie dwóch powyższych dymensji jest aktywowana przez czynnik agregacyjny (agregat) składający się z komponenty wiary oraz wiedzy, a także zachowania celowego, ukierunkowanego na realizację zadań wynikających z nastawień poznawczo-emocjonalnych (wiary i wiedzy).

Agregat fideistyczno-epistemologiczny postawy peregrynacyjnej zawiera w sobie wartości ostateczne oraz instrumentalne, które zidentyfikowano, zdiagnozowano i zweryfikowano empirycznie standaryzowanym narzędziem Rokeacha (rys. 3).

**PILGRIMS AS A SPECIAL TYPE OF BEHAVIOR
(IN THE LIGHT OF THE VALUE)**

Summary

The purpose of the article was to show the psychological development of the determinants of attitudes pilgrimage. Pilgrimages It was defined as a type of behavior is intentional, the sources must be sought in the sphere of human values. The article contains the authors model of the pilgrims attitudes, knowledge aggregation factor structure, emotion and behavior Pilgrim, and the findings of supporters of the value system and religious tourism.

Translated by Kazimierz Mrozowicz